

„Aranybulla 800”
pályázat

Trunkos Bence

**„IUS RESISTENDI” –
AZ ELLENÁLLÁS JOGA**

Az ellenállási záradék hatása a társadalom- és jogfejlődésre

„Jogerő”

TARTALOM

Célok és indíttatás	3
Az ellenállás joga és kialakulásának körülményei	4
Elméleti megalapozás	8
A hatalom és ellenállás	8
A hatalom eredetének hazai magyarázatai	13
Hivatkozástörténet	17
Az aktualitások	19
Az Alaptörvény mint érték közvetítő	20
A főhatalom eredete, a népszuverenitás	20
Az ellenállás jogának megjelenése az Alaptörvényben	21
A hatalom aktuális korlátai	22
Az ellenállás joga és a polgári engedetlenség	24
Az ellenállás gyakorlata	25
Az ellenállási jog gyakorlója	27
Összegzés	27
Irodalomjegyzék	29
Jogforrások	29
Az Alkotmánybíróság határozatai	29
Szakirodalom	29
Internetes források, hivatkozások	31
Egyéb	32

„[...] őrizze azért, hogy ezt az írást mindig a szeme előtt tartva sem maga el ne térjen valamiben az elmondottaktól [...] egyrészt, hogy ők szabadságuknak örvendjenek, másrészt emiatt nekünk és utódainknak mindig hívei legyenek, és ne tagadják meg a királyi koronának járó szolgálatokat.”

CÉLOK ÉS INDÍTTATÁS

Az ellenállás számos jelentésréteggel rendelkező kifejezés. Az értelmező szótár szerint cselekvés, tevékenység vagy olyan magatartás, amely tevékeny szembehelyezkedést, védekezést, dacolást, ellenszegülést jelent.¹

A fizikában olyan erő, amellyel minden esetben számolni kell. Politikai kontextusban az elnyomó ellen fordulást, tevőleges magatartást jelent, ami a fennálló rend (vagy rendetlenség) megkérdőjelezésére irányul, és bizonyos körülmények együttállása esetén átvállalja a rendteremtés aktusát.

Az ellenállás mint intézmény kettős funkcióval rendelkezik, éppen ezért nem szerencsés kizárólag korlátozósként értelmezni, még annak ellenére sem, hogy dolgozatomban főként ezen oldal bemutatására koncentrálok. Az ellenállás erő, amelyet csak az aktiválhat, akitől a hatalom származik. Másik pólusa azonban éppen a hatalom gyakorlóját védi, nem engedi eltévelyedni, és a biztosítás lehetőségével legitimálja is önmagát.

Csak az szabad, aki ellentmondhat, akinek van ráhatása az események sodrára. Csak az szabad, aki saját nevében, önnön erejénél fogva képes arra, hogy megállítsa az őt elnyomásba taszítót.

1 *Magyar értelmező kéziszótár* (Budapest: Akadémiai 2014) 278.

Csak az a hatalomgyakorlás alkotmányos, amelynek fékjei, korlátai, partja van, és nem úgy hömpölyög, mint a megáradt folyó, elsodorva a házakat, kimosva a gyökereket.

Még mindig nincs új a nap alatt, az alapok ott vannak a 800 éves Aranybulla rendelkezései között és a méltán sokat vizsgált záradékban.

AZ ELLENÁLLÁS JOGA ÉS KIALAKULÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Az ellenállási jog intézménye a 13. századi Európának számos dokumentumán lenyomatot hagyott. Degré Alajos, az ellenállási jog történetének neves kutatója nyomán, felvillantásként említjük, hogy nem kizárólag a sokat emlegetett Magna Charta Libertatum, hanem például az 1287-ben kiadott aragon privilégium, az 1192-ben alakult Ciprusi Királyság és az 1204-ben létrejött Konstantinápolyi Császárság legfontosabb okiratai is tartalmazzak rendelkezéseket az ellenállási jog intézményéről.² Mindezen dokumentumok közül az Aranybullával összefüggésben leginkább a Magna Charta Libertatumot szokták említeni, kétségtelen, hogy nem minden ok nélkül. A Magna Charta Libertatum és az Aranybulla olyan fundamentális jogi dokumentumok, amelyek megalapozzák az ellenállás lehetőségét a hatalom gyakorlójával szemben. Vannak olyan elképzelések, amelyek a Magna Chartát kifejezetten az Aranybulla előzményének tekintik, ellenben más történészek óva intenek az ilyesféle elméletekből származó, lényeges következtetések levonásától, éppen azok bizonyíthatatlansága miatt.³

Attól függetlenül, hogy mintája-e egyik a másiknak, az bizonyos, hogy az összefonódónak tűnő kapcsolatot mélyítik azok a körülmények, amelyek mindkét dekrétum születése körül, toposzszerűen felmerülnek – megjegyezzük, hogy ezek egyre veszítenek jelentőségükből. A mindenki által jól ismert történetek elemei közé tartozik a szorult helyzetben lévő uralkodó, aki eleget kell, hogy tegyen a nemesi követeléseknek ahhoz, hogy hatalmát megtarthassa. Motívumként felmerül még a szertelen adományozás következtében kiürült kincstár mint a kényszer magyarázata. Jól példázza a legjelentősebb nemesek irányából sugárzó agresszívnek tűnő akaratervényesítés toposzát Virág Benedek azon megjegyzése, amelyet éppen az ellenállási

2 DEGRÉ Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon, *Jogtudományi Közlöny*, 1980/6. 366–371. 367.

3 ZSOLDOS Attila: *Egy elfeledett, majd évszázadokon át hivatkozott, ám sokszor félreértett dokumentum – Interjú*, https://mta.hu/tudomany_hirei/egy-elfeledett-majd-evszazadokon-at-hivatkozott-am-sokszor-felreertett-dokumentum-interju-zsoldos-attilaval-az-aranybulla-rol-111961 (letöltve: 2022. 08.31.).

záradék kapcsán fűz a dekrétumhoz: „Nem kellett volna Andrást úgy szorongatni s ijesztgetni, hanem vidámítani s bátorítani. A jó embernek szíve megesik ezen királyon.”⁴

Korunkban a nagy történelmi narratívák egyre inkább megkérdőjeleződnek – ha megkérdőjelezni talán nem is, árnyalni mindenképp érdemes ezeket a berögződött elemeket. A dekrétum indíttatásának vizsgálata során célszerű megfontolni Zsoldos Attila nézetét: „[...] elszakadva attól a másfél évszázados történetírói hagyománytól, mely azt vallja, hogy az Aranybulla kiadására politikájának ellenzői kényszerítették rá II. Andrást – megkíséreljük a dekrétumot mint a király elképzeléseit tükröző okmányt értelmezni.”⁵ Ezen a nyomvonalon haladva akár még oda is eljuthatunk, hogy felmerül a lehetősége annak, hogy az Aranybulla valójában nem elsősorban kényszer által deklarált dokumentumként született. Ahogy Zsoldos is hivatkozik rá, ha a kényszerűségi elemet kiiktatjuk, azt is feltételezhetjük, hogy egy politika megerősítéseként született az Aranybulla 1222-ben. Tulajdonképpen, miért is ne lehetne lehetősége egy regnáló uralkodónak arra, hogy politikáját megerősítse és ezáltal is biztosítsa ez elkövetkezendők tekintetében is a nemesség szabadságát?

A születés kérdéskörén túllépve, egyéb – bizonyos tekintetben érdemibb – hasonlóságokat is megfigyelhetünk. Jelesül azt, hogy az ellenállási záradék megléte szintén közös vonása a két dokumentumnak. Azonban azt is látnunk kell, hogy lényegesen eltérő a szabályozási mód. A Magna Charta Libertatum egy konkrét, kidogozott, eljárási szabályokat is magában foglaló szabályrendszert alkot az ellenállási jogával élő nemesség számára.⁶ Ehhez képest

4 VIRÁG Benedek: *II. András Aranybullája* (Pest 1805) 34.

5 ZSOLDOS Attila: *II. András Aranybullája, Történelmi Szemle*, 2011/1. 1–38. 29.

6 Vö. Magna Charta Libertatum: „A bárók válasszanak tetszésük szerint huszonöt bárót az országból, akik saját erejükhez képest tartoznak őrizni, megtartani s őriztetni a békét és a szabadságokat, amelyeket nekik adtunk és jelen oklevelünkkel megerősítettünk, mégpedig olyképpen, hogy ha mi vagy udvarbíránk (justiciarius), vagy ballivusaink, vagy valaki közegeink (ministri) közül hibázni fog valamiben és valaki ellen, vagy a béke és biztonság valamelyik cikkelyét át fogja hágni, és a vétek a huszonöt báró közül négynek tudomására jut, akkor e négy báró keresen fel bennünket, vagy távollétünkben udvarbíránkat és jelentse nekünk a sérelmet s kérje tőlünk egyúttal késedelem nélküli orvoslását. És ha mi – vagy ha országon kívül vagyunk, a mi udvarbíránk – a bejelentéstől számított negyven napon belül nem orvosolná a sérelmet, abban az esetben a négy báró ismertesse az ügyet a többi báróval a huszonöt közül. Ezek huszonöten pedig az egész ország közösségeivel (cum communa totius terrae) nyugtalanítsanak és sanyargassanak bennünket minden módon, ahogyan csak bírják: vegyék be várainkat, foglalják el földjeinket, birtokainkat, amíg véleményük szerint az orvoslás meg nem történt. Személyünk, a királyné és gyermekeink személye azonban épségben maradjon. Mihelyt az orvoslás megtörtént, ragaszkodjanak ismét hozzánk, miként előbb tették. Az országból, aki akar, esküdjön meg arra, hogy a nevezett huszonöt báró parancsát teljesíteni fogja a felsorolt megtorlások végrehajtására, és hogy velük együtt fog bennünket sanyargatni, amennyire csak bír. Mi pedig nyilvánosan és szabadon engedélyt adunk eskü letételére annak, aki esküdni akar, és senkit se fogunk valaha is

az Aranybullában foglalt *ius resistendi* egy kevésbé jól körülírt intézmény. Ám ez semmiképpen sem lehetne kizárólag felhangú megállapítás, hiszen a jogosulti oldal számára kevesebb megkötés nagyobb alkalmazási felületet ad, köznapián azt is mondhatnánk, hogy nagyobb szabadságot is tesz lehetővé.

Ha az Aranybullát és annak a vizsgálat tárgyát képező utolsó cikkelyeinek első és második bekezdésére reflektálunk, megállapíthatjuk, hogy az írásra globálisan érvényes, a szabadság biztosításának célzata, valamint áthatja a hűség eszménye mint az ellenállás biztosításának háttere.

A XXXI. cikkely 1. részében foglalt (1. §) hűség és engedelmesség⁷ fogalmak szélesebb körben való értelmezésével, első állomásként, egyszerűen eljuthatunk a hűbér-vazallus függéshez. Degré is arra hivatkozik, hogy a király és a nemes között hűbérúr-vazallus kapcsolat van, amelyben a király éppúgy hűséggel tartozik a nemesnek, ahogyan a hűbérúr a vazallusnak, és ennek inverze is igaz.⁸ Bónis György szintén a hűbériség kérdésére helyezi a hangsúlyt, és azt az uralkodóval szembeni, visszavonulást megengedő, regresszív jogként fogja fel.⁹ A hűbériség szellemének tükröződését látja az Aranybullában, kifejezetten annak a *ius resistendi*-t tartalmazó záradékában a Barna–Horváth–Máthé–Tóth szerzőnégyes is.¹⁰ Arra is kitérnek, hogy az ilyen, az uralkodóra irányuló jogkiterjesztés adja meg a megfelelő fundamentumot a törvénytelen intézkedésekkel szembeni fellépésre a nemesek

ebben megakadályozni. Az országból mindazok, akik vonakodnak maguktól és önként esküdni a huszonöt bárónak arra, hogy velük együtt nyugtalanítsanak és sanyargassanak bennünket, parancsunkból esküdjének meg, a mondottak szerint. Ha valamelyik a huszonöt báró közül meghalna, vagy eltávozna az országból, vagy más módon lenne akadályozva és ezzel a megtorlásokat kevésbé tudnák végrehajtani, úgy azok, akik megmaradtak a huszonöt báróból, szabad elhatározással válasszanak mást az illető helyére, aki azután hasonlóképpen tegyen esküt, mint a többiek. Minden dologban, melynek végrehajtására a huszonöt báró összegyűlik, ha történetesen a huszonöt jelen van, de egymás közt valamiben nincs meg az egyetértés, vagy közülük egyes meghívottak nem akarnak vagy nem képesek részt venni, úgy az jusson szilárd érvényre, amit a jelen levő többség el fog határozni és meg fog parancsolni, mintha mind a huszonötten egyetértettek volna. A nevezett huszonöt esküdjön meg arra, hogy minden fent elmondott dolgot hűven meg fog tartani és minden erejével meg fogja tartani. Mi pedig semmi olyat nem fogunk követelni más valakitől, sem személyesen, sem más által, ami ezekből az engedményekből és szabadságokból valamit is visszavonna vagy kisebbitene. És ha ilyesvalamit sikerülne kieszközölni, úgy az legyen érvénytelen és hiábavaló, soha senki fel ne használhassa, sem mi, sem más.”

7 Aranybulla, XXXI. cikkely 1. §: „Ügyhogy ez írás mindenkor szemei előtt lévén, se maga ne tévelyegjen a feljebb megírottakban, se királyt, se nemeseket vagy egyebeket ne engedjen tévelygeni; hogy ők is gyönyörködjenek szabadságokban, és azért mihozzánk s utánunk élő királyaikhoz hívek legyenek, és a királyi koronának köteles engedelmisséggel szolgáljanak.”

8 DEGRÉ, 2. lj. 367.

9 BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* (Kolozsvár: 1947) 164–166, 169, 172–177.

10 BARNA Attila, HORVÁTH Attila, MÁTHÉ Gábor, TÓTH Zoltán József: *Magyar Állam- és Jogtörténet* (Budapest: Nemzeti Közsolgálati Egyetem 2014) 353.

számára, ami már a legfelsőbb jogalkotási folyamat újraindításának jele. Megelőlegezzük, hogy itt máris lényeges szerep jut a hatalom kérdésének, tekintettel arra, hogy a hűbéri gondolat is a hűség alattvalóra épít, továbbá az uralkodó hatalmának, adott esetben intézkedéseinek nemesek általi felülvizsgálata okán az uralkodói felségjog korlátozása valósulhat meg. A magam részéről azt gondolom, hogy nem olyan nagy reveláció egy olyan korokban, amelynek viszonyait a hűbériség minden irányból behálózza, éppen a hűbériség köntösébe bújtatni a *ius resistendit*, mégsem tagadható, hogy a hűbériség hatása kimutatható az ellenállási jog szellemiségében.

A második szakasz szankciójelleggel feljogosítja – a szabadságlevélbe foglalt nemesi jogok sérelme esetén – a bárókat és egyházi főméltóságokat arra, hogy ha a király az önmaga által alkotott, arany pecséttel ellátott szabályrendszert megszegi, akkor az általa legitimált szankciót alkalmazhassák vele szemben anélkül, hogy a jogosítottak felett a hűtlenség vádjá lebegne.¹¹ A szankción kívül tartalmaz egyébként még egy, az értelmezési, időbeli horizontot a kötelezettek nézve erősen tágító rendelkezést is.

Jól tudjuk, hogy ez a tág horizont nem marad fent túl sokáig, tekintettel arra, hogy a rendelkezés csekély eljárási szabályai alig tíz év elteltével megváltoznak. 1231-ben, amikor II. András és fiai (Béla és Kálmán) megújítják az oklevélben foglalt rendelkezéseket, módosítják is azokat, így az ellenállás jogával már kizárólag az esztergomi érseket jogosítják, őt is csak előzetes megintés után, a szankció pedig „csak” kiközösítés lesz.¹² Hasonlatos ez a IV. Béla fiai által kiadott 1267-es szabadságlevélben foglaltakhoz. Az eredeti koncepció az 1310-es évek második felében kerül ismét előtérbe, amikor a püspökök a pápa kegyeiben uralkodó Károly Róberttel szemben olyan megoldást keresnek, amely nem egyházi szankciót tartalmaz.¹³ Ez a megoldás vált „a már teljesen kialakult nemesség rendi privilégiumává”¹⁴ Nagy Lajos által 1351-ben.¹⁵ A Hármaskönyvvel szemben a Négyeskönyv, amely más elrendezést követve ugyan, de szintén tartalmazza a nemesi kiváltságokat, az ellenállás jogáról már említést sem tesz, de ez nem jelenti a *ius resistendi* elvesztését.

A változások körében, a szűkítés mellett egy fontos tágítást is említeni szükséges. Míg az Aranybulla az ellenállást a nemesi jogok megsértése ese-

11 Aranybulla XXXI. cikkely 2. §. „Hogyha pedig mi e mostani rendelésünk ellen cselekedendünk, vagy valaki a jövőendő királyok közül valamikor ellene akarna járni, ezen levelünknek erejével, anélkül, hogy valami hitlenség gyalázatjában essenek, mind a püspökök, mind más jobbágyok és az ország nemesei mindnyájan és egyenként is a mostaniak és jövőendők és maradékok nekünk és utánunk való királyainknak szabadon ellenünk állhassanak és ellenünk mondhassanak örökké.”

12 Az Aranybulla 1231-es megújítása, 26. pont.

13 DEGRÉ, 2. lj. 368.

14 *Una et eadem libertas.*

15 DEGRÉ, 2. lj. 368.

tén engedélyezi, Bocskai Werbőczy nyomán – aki egyébként a nemesi jogok körébe sorolja az ellenállás jogát – már széles körben értelmezi az ellenállás lehetőségét, amely alkalmazható minden olyan esetben, amikor a király az ország ellenében cselekszik.¹⁶ Ennek a gondolatmezőnek kritikája lehet az 1386-os rendi nyilatkozat, amely az ellenállás megalapozottságát, az „ország haszna” elleni magatartásban látja.

Mindezekből, akár arra következtetek, hogy az elméleti alap, a fogalom lényegi magja – társadalomelméleti, vallásfilozófiai és irodalmi példák alapján – az ország ellen tevés. A hatókör bővülése és az alanyok körének növekedése az ellenállási jog nagyobb tömegek által és több esetben vált alkalmazhatóvá.

ELMÉLETI MEGALAPOZÁS

A hatalom és ellenállás

Ahhoz, hogy az ellenállási jog jelentőségét, egyedülállóságát megértsük, feltétlenül indokoltnak tartok egy rövidebb, jogelméleti, társadalomelméleti kitekintést, amely legfőképpen arra koncentrálna, hogy milyen hatalom eredetét magyarázó elméletek vannak, és azok hogyan képzelik el a hatalom korlátozását, ha egyáltalán elismerik korlátozás szükségességét.

A társadalom szerveződése

A társadalmi együttélés az idők során mindig együttműködésre sarkalta az egyént. Tény, hogy ez az együttműködés jobbra kényszernek tűnik, mégis az egyéni előmenetelt, egyszerűbben a túlélést biztosítja. Megkívánja azt, hogy az egyének akár szándékosan, ha úgy tetszik, szabad akaratukból, akár kényszerből együttműködjenek, kollektívan gondolkodjanak és saját érdekében olyan rendszert hozzanak létre, amely stabilitást, békét biztosít. Ha innen egy kicsit a jövőbe tekintünk, látjuk, hogy a közösség érdeke – bizonyos tekintetben legalábbis – a mai gondolkodásban is megelőzi az egyén érdekét,¹⁷ ahogy ez később még szóba kerül. A kérdés itt most az, hogy hogyan fér össze a béke és az engedetlenség, milyen keretek között van lehetőség ellenállásra.

Thomas Hobbes olvasatában az örökös harc a jogok hatalmasságra való átruházásával szűnik meg. Itt az egyének döntési lehetőségekkel már csak azokban a kérdésekben rendelkeznek, amelyeket az állam, a Leviatán, a „halandó Isten” nem szabályoz. A szerző az „ügyletet”, olyan átruházásként

16 DEGRÉ, 2. lj. 369.

17 39/2007. (VI. 20.) AB-határozat.

írja le, amelyre az általános szerződési létszakaszok és szankciók alkalmazandók. A cél pedig az általános béke és rend fenntartása a legfőbb szabály kidolgozásával:

„[...] mindenkinek mindenre joga van. Következésképpen semmilyen cselekedet nem lehet igazságtalan. De hogyha megállapodás jött létre, annak megszegése igazságtalan, s az igazságtalanság definíciója nem más, mint a megállapodás be nem tartása. És mindaz, ami nem igazságtalan, igazságos.”¹⁸

A Leviatán hatalma, bár isteni eredetűsége utaló jegyeket mutat, mégsem korlátlan, az átruházóknak van ellenállási lehetősége az érvénytelen „szerződések” tekintetében.

John Locke szintén a természeti állapotból indul ki, de ezt a természeti állapotot már nem a harc és az emberi bűn uralja, hanem az egyenlőség és a szabadság. Locke a hatalomról és az ellenállásról így ír:

„Ha viszont határokat szabtak törvényhozó hatalmuk fennállásának, és csak egy bizonyos időre adták át ezt a legfőbb hatalmat egy személynek vagy egy gyűlekezetnek, vagy ha a hatalom birtokosai büntetteikkel eljátszották ezt a hatalmat, akkor az uralkodók hatalomvesztése következtében vagy a kitűzött idő leteltével a hatalom visszazáll a társadalomra.”¹⁹

Mindezekhez képest csak megemlítem, hogy Rousseau egész másként vélekedik a főhatalomról, és ebből a gondolkodásból az ellenállás egyenes úton nem is vezethető le. Rousseau, rendhagyó felfogása szerint a főhatalomnak és az egyének közösségének nem lehet ellentétes az akarata, mivel a főhatalmat az egyének alkotják. *„Minden személy, valamennyi képességével együtt, az általános akarat legfőbb irányítása alatt egyesül, és mindenkit testületileg az összesség elkülöníthetetlen részévé fogadunk.”²⁰* Ha pedig az egyén esetlegesen nem akarná az egészet szolgálni, azt a közösségnek kell engedelmességre bírni.

A kontraktualista elméletek mellett érdemes kitérni az organikus állam-eszme művelőire. Az organikus tan jeles filozófusa volt Edmund Burke, aki a történelemre és a nemzeti eszmére épített. A dolgozat szempontjából is igen jelentős gondolata alapján Anglia a forradalomnak köszönheti, hogy elnyerte azon jelentős jogát, hogy uralkodóját kötelessége elhanyagolása

18 Thomas HOBBS: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma* (Budapest: Kossuth 1999) 123.

19 John LOCKE: *Második értekezés a polgári kormányzatról* (Kolozsvár: Polis 1999) 212–213.

20 Jean-Jacques ROUSSEAU: *A társadalmi szerződésről* (Kolozsvár: Kriterion 1972) 204–205.

esetén elbocsátsa.²¹ Az organikus eszme művelői körébe tartozik még Herbert Spencer, aki tökéletesítette a fejlődés elméletét, és az állam fejlődését a növekvő organizmushoz hasonlította.²²

Az idézett szerzők között viszonylagos összhang van abban a kérdésben, hogy miként jön létre a főhatalom, és hogy adott és meghatározott esetekben hogy lehet a főhatalom birtokosát eltávolítani. Ahogyan Montesquieu fogalmaz:

„Hogy hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak. Az alkotmány olyan is lehet, hogy senki se legyen kényszeríthető olyan dologra, amelyre törvény nem kötelezi, és hogy senki se legyen kénytelen megtenni mindazt, amit a törvény megenged neki.”²³

Ellenállás Kálvin olvasatában

Kálvin és hívei, később pedig a kálvinizmus²⁴ is kiemelten foglalkoztak az ellenállás kérdéseivel. Kálvin minden felsőbbiséget Isten szuverenitása alá rendel, kijelentve, hogy a főhatalom eredete Isten. A „felsőbbség” minden hatalmát Istentől eredezteti. Az uralkodó azonban mégsem isteni, és hatalma sem azonos az isteni hatalommal, kizárólag Istentől származtatott.²⁵ Ebből az következik, hogy ha minden hatalom Isten hatalma alá tartozik, akkor csak az Isten hatalma korlátlan, és minden más hatalom az isteni hatalom által korlátozott. Ez erősen összhangban áll a társadalomelméleti bevezető azon részével, melyben a korlátok széles körű elfogadottságát alapítottuk meg a jogi gondolkodók kapcsán. Ebben a fogalomrendszerben az egyént kettős kötelezettség terheli: engedelmisséget kell tanúsítania elsősorban Istennel szemben, másodsorban pedig engedelmeskednie kell a legkiválóbbaknak, akik az elhivatás alapján töltik be a vezető pozíciót.²⁶

Kálvinnál a szabadság és az engedelmisség egymást feltételezik: „*Kálvin értelmezése szerint a szabadsággal való élés az önkéntes engedelmisségre épül,*

21 Edmund BURKE: *Töprengések a francia forradalomról* (Budapest: Atlantisz–Medvetánc 1990) 98.

22 Herbert SPENCER: *The Principles of Sociology in Three Volumes* (New York: D. Appleton and Company, 1898).

23 Charles-Louis de Secondat MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről* (Bukarest: Kriterion 1987) 245–246.

24 Itt utalunk arra, hogy Kálvin eszméi és a kálvinizmus között feltétlenül szükséges distinkciót tenni, mivel a kálvinizmus tanai, bár legnagyobbbrészt a kálvini alapokra építenek, mégis túlmutatnak rajta, ezzel pedig diszkrepanciát is okozhatnak, nem megfelelően kontextualizálva őket.

25 Róm. 13,3–5. alapján.

26 FAZAKAS Sándor: „Kálvin időszerezése” in: FAZAKAS Sándor: *Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradvány értékéről és magyarországi hatásáról* (Budapest: Kálvin 2009) 131.

amely szerint az individuum szabadsága akkor a legnagyobb, ha önmagát megtagadva cselekszik, s ez biztosítja a társadalom egységes működését.²⁷ Éppen ezen rendszer fenntartása érdekében véli úgy Kálvin, hogy a legfontosabb az egyéni ellenszegülés megtiltása a rend megőrzése érdekében.²⁸ „[...] sőt vallásos kegyelettel tartozunk a legszélső határig minden előjárónak, akárminők is azok”²⁹ – mondja. Vagyis, azt látjuk, hogy Kálvin számára – egyébként akárcsak Luthernél – az egyén engedelmissége a társadalom rendszerszerű működésének záloga, amely kötelező, attól egyénként eltérni nem lehet, mert a felsőbbiséget tisztelni kell.³⁰ Kálvin mérlegelés elé állítja az ellenállni vágyókat. Mindenekelőtt, szükséges az önvizsgálat, „először mindjárt vétkeink jussanak eszünkbe, mert bizonyos, hogy az Úr ezeket bünteti ilyen ostorokkal”.³¹ És ha az érdekek sérelme olyan elemi erővel érvényesül, hogy a rendek, a kiválasztottak közössége is elengedhetetlennek találja a beavatkozást, az érdekek képviseletét, abban a szűk esetkörben, lehetőség van – az elméleti áttekintéshez hasonlóan – kollektív, aktív ellenállásra, de egyénre nincs.³² A kiválasztottak tekintetében azonban ez az érdekképviseleti indíttatású ellenállás nemcsak jog, hanem kötelezettség is, ebben is összhangban van Kálvin és Luther álláspontja. Kálvin így ír erről az *Institúcióban*: „[...] ők az erőszakosan önkényeskedő és a föld népét sanyargató királyokkal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásukat, képmutatásukat elvetemült hitetlenségnek állítom, mivel álnokul elárulják a nép szabadságát, noha tudják, hogy Isten rendelte őket ennek védőiül.”³³

Kálvin jeles tanítványa, Théodore de Bèze már odáig is eljut, hogy a kiválasztottaknak akár még a fegyveres ellenállás joga is megadatik.³⁴ Ehhez képest Luther az ellenállást kizárólag annak passzív formájában ismeri el. „Az uralkodóval szembeszállni senkinek nincs joga – mondta –, s még üldöztetés esetén is vállalni kell a mártír sorsot.”³⁵

27 VELIKY János: Kálvin. Kálvinizmus. Magyar kultúra. Előszó, *Magyar Tudomány*, 2010/2. 130–134. 133.

28 KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere I–II.* (Budapest: Kálvin 2014) 779.

29 KÁLVIN, 28. lj. 778.

30 John W. SAP: *Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State* (Amsterdam: University Press 2001) 158–160.

31 KÁLVIN, 28. lj. 778–779.

32 BIRKÁS Antal: *Kálvin felfogása a világi felsőbbiségről és a neki való engedelmségről* <https://docplayer.hu/713563-Kalvin-felfogasa-a-vilagi-felsobbsegrol-es-a-neki-valo-engedelmssegrol.html> (letöltve: 2022. 08. 30.).

33 KÁLVIN, 28. lj. 777–778.

34 BENDA Kálmán: A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára, *Helikon*, 1971/3–4. 322–330. 323–324.

35 BENDA Kálmán: Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején, *Történelmi Szemle*, 1970/3. 404–438. 420.

A zsarnok megölésének lehetősége

Hozzájuk képest meglehetősen végletes és ellentétes nézőpontot képvisel Jean Bodin. Az *államról* című művének hivatkozott könyveiben a zsarnok megölésének gondolata a közösség igazolható igényeként fogalmazódik meg.³⁶ Erre reflektálva mondja Dobozi Gergely, hogy az uralkodóba és az uralkodói hatalomba vetett bizalom megvonása – annak megingása esetén – a nép privilégiuma, „*ezért maga a nép jogosult a hatalmi viszonyokat [újra] rendezni*”.³⁷

A hatalomról és a zsarnoksággal szembeni ellenállásról való gondolkodás azonban nem az idézett gondolkodók találmánya, régebbre nyúlik vissza, már az ókori embert is foglalkoztatta.

Szlávik Gábor kutatásai felfedik, hogy az ellenállás elemeinek kissé homályos felsejlése már a Kr. e. 6. századi görög gondolkodóknál is kimutatható. „*A Kr. e. IV–I. század során kialakított államjogi teóriák azonban már az ellenállási jog megalkotásának igényét is felvetik. Ám többé-kevésbé kidolgozott elméletként mindez majd csak római császárkor első évszázadának végén jelenik meg.*”³⁸ A szerző példaként említi a hatalommal szembeni ellenállással kapcsolatban Homérosz *Iliász*ának Akhilleuszát és Thersitését, tekintettel arra, hogy nyíltan szembeszegülnek az Agamemnón által gyakorolt főhatalommal. Az irodalmi példák között helyet kaphat még Szophoklész *Antigonéja*.³⁹ A fő motívum itt Kreón zsarnoksága, amely olyan mértékű elnyomás, hogy még a legkisebb ellenszegülést sem tűri, és a felsőbb hatalomra való hivatkozást sem akceptálja. A hősnő, akár az ellenállás jelképévé is válhatott volna, bár az irodalmi kánonból ez az értelmezés egyelőre még hiányzik. Antigoné testvére, Polüneikész eltemetésével olyan bűnt követ el, amelyért halállal lakol. Maga a tett a közösség és az istenek szabálya szerint is helyénvaló, bár a zsarnok egyik szabályrendszeréről sem vesz tudomást. Antigoné szavai, olyannyira időtállóan bizonyulnak, hogy – a

36 Jean BODIN: *Az államról* (Budapest: Gondolat 1987) 144. „*A zsarnok szó régen megtisztelő volt; türannosz: régen nem jelentett mást, mint hogy az uralkodó az állampolgárok beleegyezése nélkül ragadta magához az állam vezetését, és társukból lett urukká.*”

37 DOBOZI Gergely Ferenc: *A zsarnokölésről, avagy jogszerű-e a zsarnok elpusztítása?* http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2_2016/a_zsarnokolesrol_avagy_jogszeru_e_a_zsarnok_elpusztitasa/ (letöltve: 2022. 09. 10.).

38 SZLÁVIK Gábor: Az „ellenállási jog” fogalma és megjelenése Dión Chrysostomos műveiben (Adalékok Dión Chrysostomos a „zsarnoki uralommal” szembeni – „alkotmányos” – ellenállás jogát is magában foglaló monarchikus teóriájához), *Publicationes Universitatis Miskolcensis; Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXX/1. 2012, 187–218. 193–194

39 Szophoklész kapcsán érdemes utalni Elektra drámájának 16. századi feldolgozására is, annak okán, hogy a zsarnok megölése, az elnyomással szembeni ellenállás szintén központi elemként szolgál. Szophoklész Elektrájának magyar főúri udvarba helyezése Bornemissza Péter nevéhez kötődik, és a Habsburg elnyomás elleni harcra tekintettel a zsarnokölés motívumával is operál.

kulturális különbségeket leszámítva – akár Kálvin később idézett soraival egybevégnak. A dráma tetőpontján kap helyet az az idekapcsolható néhány mondat, melyek a zsarnoksággal szembeni ellenállás zsánerévé tehetnék Antigonét: „*Parancsaidban nem hiszem, hogy oly erő / Lehet, mely engem istenek nem változó / Íratlan törvényét áthágni kényszerít. / Mert nem ma vagy tegnap lépett életbe az.*”⁴⁰

A konklúzió egyelőre pusztán az, hogy bár fenti egyházi és világi szerzők más és más módokon képzelik el a társadalmi rendet, elméleteik olykor igen nagyfokban eltérnek, abban azonban szinte kivétel nélkül megegyeznek, hogy a földi hatalom korlátozott – de legalábbis korlátozható –, és annak lehet joga azt visszavenni, akitől származik.

A hatalom eredetének hazai magyarázatai

A hatalom társadalomelméleti tekintetben, általánosságban már szóba került. A következőkben a konkrétan kapcsolódó hatalom eredetére utaló elméleteket kívánom bemutatni.

A hatalom eredete tárgyalásának azért van elemi relevanciája, mert mágtól értetődően ellenállni csak valamivel szemben lehet, az ellenállás legalább két pólust feltételez: a hatalom gyakorlóját és az ennek ellenállót. Az is logikusnak tűnik, hogy annak, aki ellentmond, meg kell magyaráznia, hogy miért van joga nem úgy cselekedni, ahogyan azt a „felsőbbrendű erő” kívánja, ettől lesz cselekménye megalapozott és nem pusztán önkényes, egyéni akaratérvényesítés.

Hazánk irodalmában⁴¹ talán az első hatalmat magyarázó elmélet a *Gesta Hungarorum*ból származik. Az Anonymusnak tulajdonított mű az *Eskü* vonatkozó részét ekként idézi: „*Hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztességéből.*”⁴² Az idézett sorokban a korona ugyan még – magyarázatra nem szoruló okokból – nem jelenik, de már szerepel a szabad akaratból kiinduló választás és a „választók” védelme. A *Gestával* kapcsolatban a didaktikus gondolkodás azt kívánná, hogy említsem még Kézai Simon krónikáját is, amelyben szintén hasonlóan kerül bemutatásra a nemesek és az uralkodó közötti „kontraktuális” jellegű viszony. Ezt mindazonáltal nem tartom indokoltnak a fentiekől részletesebben ismertetni, tekintettel arra, hogy jó okunk van azt feltételezni, hogy Kézai mintaként használta Anonymus mun-

40 SZOPHOKLÉSZ: Antigoné 455. sor.

41 Szándékosan az „irodalom” kifejezést használjuk a „jogirodalom” helyett, utalva a *litterae* fogalom korszakból adódó szükségességére.

42 ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*, <https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.htm> (letöltve: 2022. 08. 20.).

káját, továbbá a *Gestánál* többet vagy mást nem állít, így lényegesen nem is árnyalja az eddigieket, vagyis a szabad akaratból történő választást.

A korona jelentősége – A Szent Korona-eszme

A *Gestában* még nincs szó koronáról, azonban nem is olyan sok idővel később már ez – egészen konkrétan maga a Szent Korona – fogja a hatalom és az ellenállás kérdésének zálogát képezni.

Önmagából adódó tény, hogy az európai koronázási ordók szerint, a korona a koronázás elengedhetetlen eleme. Ez olyannyira specifikálódott a magyar uralkodók esetében, hogy csak azt lehetett törvényes felkent királynak tekinteni, akit az esztergomi érsek a Szent Koronával Székesfehérváron, később Pozsonyban megkoronázott.⁴³ Ez felveti a korona és a hatalom kapcsolatának kérdéskörét.

Bertényi Iván és Pokol Béla a korona és a nemesség közötti kérdéseket vizsgálva utalnak arra a jelentésmódosulásra, amely az államalapítás és az Aranybulla deklarálása között lejátszódott. Míg az *Intelmekben* a korona a király személyével erősen összefüggő, főhatalmat megtestesítő jelvény, addig az Aranybulla megfogalmazódása idején már nem elsősorban és csak a király koronája, hanem az országé.⁴⁴ Innentől kezdve használatos a *corona regni* és a *regnum Ungarie* kifejezés.⁴⁵

Ezekhez erőteljesen kapcsolódik egy jóval későbbi, elementáris jogi dokumentum, Werbőczy István Hármaskönyve, amely elengedhetetlen az uralkodó főhatalmának tisztázása és egyben az ellenállási jog „legitimitásának” feltárása érdekében. A Hármaskönyv rögtön az elején leszögezi:

„Miután pedig a magyarok a szent lélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közremunkálása által az igazságnak felismeréséhez és a katolikus hitnek valósághoz jutottak és Őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek s következőképpen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országgal együtt a község a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következőképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettől fogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonyos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól

43 Lásd BERTÉNYI Iván: *A magyar korona története* (Budapest: Kossuth 1978) 69. II. András sógora, a kalocsai érsek volt az, aki el kívánta érni, hogy ha az esztergomi érsek széke betöltetlen, az érsek akadályoztatott, vagy „rosszindulatból nem akarná a koronázást elvégezni”, ő koronázhasson.

44 BERTÉNYI, 43. lj. 127–129.

45 POKOL Béla: *Alkotmányozás és a Szent Korona-eszme*, <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol43.html> (letöltve: 2022. 08. 30.).

*minden*ha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik.⁴⁶

Ezekből a főhatalomnak az a felfogása rajzolódik ki, miszerint a hatalmat az ország nemesei ruházták át a Szent Koronára (és nem az uralkodóra), valamint, hogy a hatalmat ezzel (és csakis ezzel) a koronával származtatják át a koronás királyra, és ebben az aktusban a korona által a koronás fő is megszentelésre kerül.⁴⁷ Ebben a rendszerben tehát a főhatalmat a király és nemesek egyeteme közösen birtokolja, de maga a hatalom a nemesektől származik, és átruházás során került az uralkodóhoz.⁴⁸ Tagadhatatlan, hogy ezek a gondolatok már egyértelműen a Szent Korona-eszme kifejeződésére utalnak.

A Szent Korona-tan a hatalom gyakorlására vonatkozó talán legfontosabb elmélet. Háttérében szerződések sokasága és a Szent Korona uralma áll. Kiindulópontként talán a Hartvik-legendát érdemes említeni, amely szerint Szent István országunkat Szűz Máriának ajánlva szerződést kötött az Ég és a Föld között, mely szerződés célja, hogy a földi hatalmak ne dönthessék meg az immár Szűz Mária birodalmaként interpretálható Magyarországot.⁴⁹ Annak ellenére, hogy a tan igen kiterjedt magyarázatot ad a legtöbb alkotmányossági kérdés kapcsán, jelen dolgozatban leginkább a háttérben meghúzódó, alapul szolgáló szerződések felfejtésére törekszem, amelyek legfőképp arra koncentrálnak, hogyan lesz a hatalom hordozója a korona, és milyen kapcsolatban van az ellenállás jogával.

Máthé Gábor a koronázás és a hatalomátruházások kapcsán két szerződést említ: az első, amellyel a nemzet hatalmát a koronára ruházza, a második pedig maga a Szent Koronával való koronázás.⁵⁰ Papp Gábor szintén egy hasonló, kettős szerződésrendszert vázol fel a *Vindiciae contra tyrannos* című munka alapján, melynek szerzője a mai napig vitatott. Ebben a gondolatmenetben is két szerződés jelenik meg: az egyiket a nép köti Istennel, a másikat a nép köti a királlyal. Az ellenállás joga itt akkor illeti meg a „magisztrátusokat”, ha a király önkényessé válik; a nép itt is csak eszköz lesz a

46 WERBŐCZY István: *Hármaskönyv*, http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (letöltve: 2022. 08. 30.).

47 TEISZLER Éva: *A Szent Korona és a magyar államiság eszméje*, <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/minden-hir-hu/sacra-corona-teiszler-eva-mki> (letöltve: 2022. 08. 30.).

48 MEZEY Barna: *Magyar Alkotmánytörténet* (Budapest: Osiris 2003) 95.

49 TÓTH Zoltán József: *A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón* (Budapest: Szent István Társulat 1999) 276.

50 MÁTHÉ Gábor: „A Szent Korona-eszme – Parafrázis” in: MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv* (Budapest: Gondolat 2004) 282.

kollektív ellenállás során.⁵¹ Mindezen gondolatok, a szerződéses jelleg és az ellenállás jogalapja jóval korábban is megfogalmazódtak már, nevezetesen 1791-ben Hajnóczy József jogtudós, akkor még névtelenül megjelenő *Disseratio politico-publica de limitibus regiae potestatis in Hungaria* című munkájában, ahol így fogalmaz:

„II. András záradéka (a ius resistendi) minden polgári társadalomban benne rejlő természetes jogot foglal magában, amitől a nemzetet semmiféle egyezményvel, semmiféle törvénnyel megfosztani nem lehet. Ha a nemzet sohasem állhatna ellen az uralkodó parancsainak, közte és az uralkodó között egyoldalúan hátrányos (leoninus) szerződést kellene feltételeznünk.”⁵²

Ha még mindig Szent Korona-tan alapjául is szolgáló, szerződéses jellegnél maradunk, még legalább egy dolgot kell végiggondolni. Egyrészt, általános jogi ismereteink azt súgják, hogy a szerződésből jogok és kötelezettségek erednek. Az nyilvánvaló – az elméleti megalapozásra, Kálvinra, Lutherre stb. utalva –, hogy kötelezettség az engedelmség, kötelezettség és/vagy jog az ellenállás az elnyomó uralkodóval szemben, azonban ezek mind az alattvalókra vonatkoznak. Azt uralkodó esetében természetesen vannak absztrakt elképzelések és elvárások. Ezekhez kapcsolódnak egyéb romantikus vágyak tűnő, mesei elem, miszerint a jó uralkodó igazságos, és szívében viseli a nép sorsát. A konkrét elvárások azonban a koronázási esküben és a hitlevélben fogalmazódnak meg, ezeknek pedig gyakran képezi elemét a nemesi jogok megerősítésének ígérete. Gondoljunk csak például V. István esküjére, melyben azt kellett megfogadnia, hogy a nemeseket visszahelyezi azokba a jogaikba, amelyektől a korábbi uralkodók fosztották meg őket.⁵³

A Szent Korona-tan azonban egy utolsó és igencsak végzetes megoldásként is szolgál az elnyomással szemben. Az eszme alapja, hogy önkényuralom esetén megszakad a jogfolytonosság és a hatalom törvényessége. Az erőszakos hatalomátvétel illegitimálja a hatalom gyakorlását és annak gyakorlóját is. A legitimitációt nélkülöző hatalom pedig megbuktatható.

Ez a szemlélet, a hatalom korlátozására vonatkozó bármilyen igény, nem teljesen egyedi a régióban,⁵⁴ mégis korszakot megelőző gondolkodásmód.

51 TÓTH Zoltán József: *Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés*, https://epa.oszk.hu/00800/00890/00062/EPA00890_polgari_szemle_2013_3-6_559.htm (letöltve: 2022. 08. 30.).

52 HAJNÓCZY József: *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái* (Budapest: 1958; s. a. e. CSIZMADIA Andor) 154–155.

53 BERTÉNYI, 43. lj. 71.

54 Lásd BOZÓKI András: „A polgári engedetlenség eszméje és gyakorlata” in: LENKEI Júlia (szerk.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban* (Budapest: T-Twins 1991) 92–101. 97. „Az ellenállási jog legerősebben Lengyelországban, a lengyel nemesség által

Anakronisztikus fogalomhasználattal akár arra is utalhatnánk, hogy az Aranybulla vonatkozó passzusainak lényegei elemeiben a népfelség elvének korai megfogalmazódását fedezhetjük fel. Ez szolgál majd hivatkozási alapul, amikor I. Ulászlót egyedülálló módon avatják királlyá úgy, hogy az országnak már van törvényes módon koronázott királya. A Hóman–Szekfű szerzőpáros által is hivatkozott, I. Ulászló koronázását követően kibocsátott, magyarázatként is szolgáló okiratban a rendek a következő kijelentést teszik: „[...] a királyok koronázása mindig az országlakosok akaratától függ s a korona hatálya és ereje az ő helybenhagyásukban rejlik”.⁵⁵ Ezzel és ezen túl is kijelenthető, hogy az Aranybulla olyan ominózus jogi dokumentum, amely a magyar alkotmányosság és parlamentarizmusnak gyökereit veti meg, melyek elméleti alapját képezik hazánk mai alkotmányos elveinek és Alaptörvényének, illetve az ezek kialakulásához vezető folyamatnak.

HIVATKOZÁSTÖRTÉNET

A hatástörténet legfontosabb állomásainak felvillantása során mindenképp érdemes elsőként a már említett, hivatkozási alapként is szolgáló *Tripartitum*-ra kitérni. Werbőczy munkája kiváltképp lényeges, mert nélküle nem hivatkozhattak volna rá történelmünk nagy ellenállói sem.⁵⁶ A *Primae nonus* az ellenállás jogát a nemesi kiváltságok közé sorolja. Nemesi kiváltságok, hogy a nemes törvényes ítélet nélkül le nem tartóztatható, a királyon kívül más földi hatalom alatt nem áll (*privilegium fori*), adó és jobbágyi szolgáltatás alól mentes és rendelkezik az ellenállás jogával.⁵⁷

A hatástörténetet tekintve az ellenállási jogra történő hivatkozások a magyar történetet szélteben-hosszában behálózzák. Degré,⁵⁸ Eckhart⁵⁹ és Hóman⁶⁰ alapján az első ellenállási jogra való hivatkozást Bocskaihoz köthetjük.

gyakorolt »liberum veto« formájában jelentkezett, amely ugyan megakadályozta Lengyelországban az abszolutista állam kialakulását, ám ezzel együtt egyik oka volt a lengyel államiság átmeneti eltűnésének.”

55 HÓMAN Bálint, SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet II.* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1936) 437–438.

56 BARNA, 10. lj. 45.

57 WERBŐCZY, 46. lj. I. rész 9. cikk: „[...] si quispiam regum et principuum nostrorum libertatibus nobilium in generáli decreto [...] secundi Andreae regis [...] declaratis et expressis contravenire attentaret.”

58 DEGRÉ, 2. lj. 369.

59 ECKHART Ferenc: „Bocskai és híveinek közjogi felfogása” in: SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére* (Budapest: Sárkány Nyomda 1933) 133–141. 137.

60 HÓMAN, SZEKFŰ, 55. lj. III. kötet. 380.

1604-ben ő az első, aki konkrétan a *Tripartitumban* foglalt, hűtlenség vétke nélküli ellenállásra hivatkozik.

Bár a történetírói hagyomány egységes abban a tekintetben, hogy az első bizonyítható, alátámasztott hivatkozás Bocskaitól ered, mégis találunk egy jóval korábbi rendi végzést, amely szintén az ellenállás jogával operál. Mária királynő távollétében az országgyűlésben az Aranybullára (vagy talán a Szent Korona-eszmére, vagy legalábbis annak bizonyos elemeire) utalva megfogalmazódik, hogy „*az állam javát és az ország, valamint a szent korona közös hasznát tartjuk szem előtt, s, még ha a királyi felség akarna is ellene tenni, ellenszegülünk neki*”.⁶¹

Bethlen Gábor fejedelem nem konkrétan Werbőczyre hivatkozva gyakorolja az ellenállás jogát.⁶² Mozgalmának kiáltványa az Alvinczi Péter nevéhez köthető „*Querela Hungariae*” nemzeti jogok súlyos sérelmén alapuló panasz.

Nagy lázadóink sorából nem maradhat ki Thököly Imre sem, aki egyre szorongatottabb helyzetében azt hangoztatta, hogy „*a magyar szabadság lelke, az uralkodás igazi regulája, az alattvalók bírója és bosszúállója, mely a rebellió makuláját teljesen és tökéletes képes lemosni*”.⁶³ Ezzel kapcsolatban ismét ildomos felhívni a figyelmet arra, hogy miként tágul a gyakorlók köre, és miként olvad össze az eredendően csak nemeseket megillető privilégium a magyar nép egészének szabadságáról szóló ügyben.

II. Rákóczi Ferenc is az ellenállás jogára, illetve annak „gyalázatos eltörlésére”⁶⁴ hivatkozik felkelésének szervezése során, noha az ellenállás joga ekkor, formálisan már nincs hatályban, hiszen az 1687-ben összehívott országgyűlésen az uralkodó a Habsburg-ház fiúági öröklését, a hitlevélből az ígérték törlését és az ellenállási jogról való lemondást követeli.⁶⁵ Itt ismét hangsúlyozzuk, hogy az ellenállási jog mellett a hitlevél és bizonyos tekintetben az eskü az, amelyek az uralkodó hatalmának gátat szabhatnak, a nemesek akaratának megfelelően.

Zsoldos a következőket írja: „*Az előbbiek [az Aranybulla rendelkezései, például az ellenállási jog] egy része a következő évszázad folyamán jól nyomon követhetően beépült az élő jogba, miközben maga a törvény, melyet 1222-ben hét eredeti példányban állítottak ki a levéltárak mélyén porosodott ugyanezen*

61 Lásd ECKHART Ferenc: *A Szentkorona-eszme története* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1941) 67–69.

62 DEGRÉ, 2. lj. 369.

63 HÓMAN, SZEKFŰ, 55. lj. IV. kötet. 203.

64 DEGRÉ, 2. lj. 370.

65 BARANYAI Béla: „Az örökös királyság eszméje 1655–1687 és Esterházy Pál” in: SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Arpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére* (Budapest: Sárkány Nyomda 1933) 84–109. 84–86.

időszakban.⁶⁶ Az ellenállási jog nemcsak tovább virágzott – függetlenül az írott lenyomatának feledésbe merülésétől –, hanem olyan erősen beleoldódott a korabeli közjogi gyakorlatba, hogy még szinte hajszálpontosan kétszáz év múlva Ferenc József is szükségét érzi annak, hogy megerősítse. „Szentül és szigoruan megtartandjuk, s királyi hatalmunkkal mások által is megtartatjuk Magyarország és társországai törvényesen fenálló szabadalmait, kiváltságait, törvényszerű szokásait, [...]. Magyarország koronázott királyai által szentesített [...] törvényeit.” Természetesen némi lényeges kiegészítéssel ellátva: „[...] kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222-ik évi törvényének azon megszüntetett záradékát, a mely így kezdődik: »Quodsi vero Nos«, ezen szavakig: »in perpetuum facultatem».⁶⁷ Szigethy Gábor hívja fel arra a figyelmet, hogy Ferenc József a felütésében kitüntetett helyen helyezi el egy már jóval korábban megszüntetett törvény érvényességének el nem ismerését.⁶⁸ A magam részéről úgy gondolom, hogy igen lényeges következtetéseket lehet levonni az idézett szövegből arra nézve, hogy milyen élő igény volt az ellenállás jogára a feszültséggel fémjelzett dualizmus időszakában. Különösen szép, kissé romanticizáló, elvágódó gondolata a szerzőnek, hogy az ellenállás ebben az időszakban nem jogunk, nem az Aranybulla nem alkotmányunk, csak jogos álmunk.⁶⁹

AZ AKTUALITÁSOK

„Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.”⁷⁰

Reményeim szerint az előbbiekből világosan kirajzolódott, hogy az Aranybulla a magyar alkotmányosság kezdete és az abban foglalt ellenállás a népszuverenitás korai megtestesülése. Olyan fontos jogintézmény, amely

66 ZSOLDOS Attila: Az Aranybulla útja a történeti mitológiába, *Pontes – A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézetének Évkönyve*, 2022/5. 13–32. 14.

67 1867. évi II. törvénycikk 1. §.

68 SZIGETHY Gábor: *II. Endre Aranybullája* (Budapest: Neumann 2003), *Előszó*. Vö. CSORBA Ferenc: *A királyi kegyúri jog és a mai helyzet* (Budapest: May János Nyomdai Műintézet 1929) 10. Érdekes összehasonlítási alap, hogy Habsburg Ernő főherceg közvetítői feladatait ellátva éppen azt hangsúlyozza a királynak, hogy a legfontosabb, hogy a magyar koronának ősi jogszokásait ne sértse, azokat ne újítsa, mert csak így tudja majd az országot, a rendekkel egységen kormányozni. Ebben ismét felsejlik a Szent Korona-tan alapjául szolgáló „*Hungaria semper libera*”-eszme – és nem utolsósorban a hatalom szabályozásának örök érvénye.

69 SZIGETHY, 68. lj.

70 Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás.

ma is kruciális szerepet tölt be legfontosabb jogi dokumentumunkban, Magyarország Alaptörvényében (továbbiakban: Alaptörvény) és az alkotmányos diskurzusban egyaránt.

Az Alaptörvény mint érték közvetítő

Tankönyvi megfogalmazás alapján az alkotmány a jogforrási hierarchia csúcán álló, olyan alapvető jogforrás, amely a közösség együttélésére vonatkozó legfontosabb elveket, értékeket adja meg, és rendelkezik a közhatalom gyakorlásáról. Olyan alapvető jogi norma, amely mindenkire nézve kötelező, és egy alapvető értékrendet is képvisel.⁷¹ Ez az értékrend hangsúlyos szerepet kap a Nemzeti hitvallásban, a preambulumban.

A Nemzeti hitvallásban elsőként a Szent Istvánhoz kötődő ezeréves állam eszméje jelenik meg, adózva a történeti, tradicionális államfelfogás és alkotmányosság előtt. Természetesen megjelennek szabadságvívó őseink, akik közül több éppen ellenállásával, ellenállási jogával küzdött a szabadságért és a függetlenségért. Dolgozatom szempontjából igen lényeges a történeti alkotmányhoz kapcsolódó önazonosság védelmének ígérete és a kontinuitást is kifejező azon eszme, miszerint Alaptörvényünk a *híd a múlt a jelen és a jövő között*. Tóth József utal arra is, hogy az alkotmányozó a Szent Koronára való hivatkozással, a jogfolytonosság hangsúlyozásával kíván olyan új, jogrendet építeni, amely a történeti alkotmányosság legfontosabb elveire épül.⁷²

Az Alaptörvény Nemzeti hitvallásában foglaltak vehemens viták születtek annak kötőereje tekintetében. Annak ellenére, hogy fontos és izgalmas kérdés, dolgozatom szempontjából ennek a vitának nincs relevanciája, jelen esetben, alapvető érték katalógusként tekintek rá, ami legnagyobb részben mindannyiunk számára magától értetődő vezérfonál.

A főhatalom eredete, a népszuverenitás

A főhatalom eredetének vizsgálatára a történeti és az elméleti részben is került. Nézetem szerint a szuverenitás, az ellentmondás lehetősége az Alaptörvény és ezzel együtt a jogállamiság szempontjából kulcsfontosságú elv. Az Alkotmánybíróság szerint is az alkotmányosság magjának lényegi eleme.⁷³ Aktuális értelmezésének bemutatása szükséges egyrészt didaktikai szempontokból, másrészt pedig azért, mert a főhatalom illetősége utal arra, hogy ki jogosult az ellenállás jogára.

71 BODNÁR Eszter, POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: *Alkotmányos Tanok I.* (Budapest: HVG 2018) 15.

72 TÓTH 51. lj.

73 61/2011. (VII. 13.) AB-határozat.

Az nyilvánvaló, hogy a szuverenitás mint politikai és egyben alkotmányjogi fogalom tartalma térben és időben eltérő lehet,⁷⁴ lényege azonban állandó, a főhatalom eredetét mutatja meg. A szuverenitásnak a Bodnár-Pozsár-Szentmiklósy szerzőpáros három vetületét adja meg, egyrészt népszuverenitás, másrészt jogszuverenitás, harmadrészt pedig állami szuverenitás.⁷⁵ Az Alaptörvény B) cikkének (3) bekezdése alapján a közhatalom forrása a nép, a (4) bekezdés pedig a hatalomgyakorlás módját határozza meg. Ebből a rendelkezésből az is kiolvasható, hogy „*a közhatalom gyakorlása még azokban az esetekben is a népre vezethető vissza, amikor a közhatalmat éppen nem a nép gyakorolja közvetlenül*”.⁷⁶

Ez nem meglepő deklaráció, a kontextus valamelyest változott, de a lényeg még mindig hasonló: a főhatalom a néptől ered, melyet a valamilyen rendszer alapján kiválasztottak – korszerűbben inkább megválasztottak – a nép nevében gyakorolnak.

Az ellenállás jogának megjelenése az Alaptörvényben

Az Alaptörvény C) cikkének (2) bekezdése szerint senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetve kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és köteles fellépni.

Az ellenállás jogának pusztán ezen bekezdésen alapuló önmagából kiinduló, hermetikus értelmezése tévútra visz. Ahhoz, hogy teljeskörűen értelmezni tudjuk – annak tudatában, hogy az írás megjelenésétől kezdve minden szöveg értelmezésébe belekódolt a tévedés lehetősége –, számos más garanciális jellegű rendelkezés együtt olvasása, a történelmi szokások, a történelmi alkotmány (akár a Sólyom László által is vizionált láthatatlan alkotmány⁷⁷) ismerete és előtérbe helyezése szükséges. Azért is, mert az Alaptörvény, ahogyan az alkotmányok nagyobb része, a rendre törekszik, a rend pedig a fennálló rendszer védelmével érhető el elsődlegesen, erről is volt már szó Kálvin és a vallási megalapozás körében. A következőben egyrészt látni fogjuk, hogy vannak olyan hangok a magyar jogi életben – beleértve a politikai szegmenset is, nem tagadva azt, hogy az Alaptörvény, megint csak nem egyedülálló módon, politikai deklaráció is –, amelyek sajátosan értelmezik az ellenállás jogát és a rész-egész viszonylatra utalva, a jogállamiság és alkotmányosság kérdését. Másrészt számolnunk kell azzal is, hogy

74 Stanley I. BENN: „A szuverenitás jelentésváltozatai” in: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan – Írások a XX. századi általános államtudomány köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2003) 630–650. 648–650.

75 BODNÁR, POZSÁR-SZENTMIKLÓSY, 72. lj. I. kötet. 30.

76 BODNÁR, POZSÁR-SZENTMIKLÓSY, 72. lj. II. kötet. 20.

77 3/1990. (X. 31.) AB.

olyan nézetek is vannak, melyek szerint nem kizárólag a később részletezendő cikk testesíti meg az ellenállás jogát a hazai jogrendszerben. Harmadrészt pedig vizsgálnunk kell az alkalmazás lehetőségeit, mert amíg II. Andráshoz idejében meghatározott alanyi kör élehetett vele, addig ma már azon felül, hogy az alanyi kör, a korábbiakhoz képest lényeges táguláson ment keresztül, az alapot adó események sora lényegesen szűkült azzal, hogy a fellépés milyensége is szabályozásra került.

Még mielőtt az ellenállás jogának, alaptörvényi szabályozásának tárgyalására térnénk, röviden utalnunk kell azokra a fentebb már részletezett, kiegészítőnek semmiképpen sem nevezhető, komplementerként funkcionáló elvekre, amelyek megalapozzák az ellenállás hatáskörét. Utalunk arra is, hogy véleményünk szerint az Alaptörvény felépítésének tudatos elrendezése alakítja ki az ellenállás értelmezésének rendszerét úgy, hogy először tisztázza azokat a fogalmakat, amelyekre az intézmény épül.

Az Alaptörvény elsőként kiemelt helyen deklarálja, hogy Magyarország, független, demokratikus jogállam, melynek formája köztársaság. Ezeket a roppant érdekes nyelvészek számára inkább „jelzőket” – jogászok számára inkább „elveket” –, amelyek ma már számos réteggel és olvasattal rendelkeznek, a dolgozat tárgyára tekintettel csak átfogóan és röviden tárgyalom, utalva arra is, hogy ezt a munkát nálam arra alkalmasabbak már kiváló minőségben elvégezték.⁷⁸ Mégis elengedhetetlen annak bemutatása szempontjából, hogy nem egy önálló alapokon álló jogintézményről van itt szó, önállóan nem is működhetnek, megalapozottsága szükséges, egyáltalán egy olyan szabályozási közeg kell, amely biztosítja a biztos alkalmazás lehetőségét.

A HATALOM AKTUÁLIS KORLÁTAI

Ha az egyébként egymáshoz roppant közel álló fogalmak értelmezése során a C) cikk elvéből indulunk ki, érzékeljük, hogy ezek az elvek nemcsak hogy nagyon közel állnak egymáshoz – ahogyan azt már hangsúlyoztam –, hanem bizonyos esetekben elválaszthatatlanok egymástól, fúziót alkotnak. A hatalommegosztás elve nagyon leegyszerűsítve és általánosítva azt fogalmazza meg, hogy a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás elkülönül egymástól. Van, aki a hatalommegosztás elvének érvényesítésében éppen a

78 BALÁSSY Ádám Miklós: A hatalommegosztás és a hatalomfelosztás doktrínája, *Jogelméleti Közlöny*, 2020/1. 3–17.

hatalommal való visszaélés lehetőségének kizárását látja,⁷⁹ amiből Varga Zs. András azt a garanciális jellegű következtetést vonja le, hogy ebben a rendszerben a hatalommegosztás elve is korlátozott kell, hogy legyen.⁸⁰ És tulajdonképpen ezt erősíti meg az Alkotmánybíróság is hivatkozott határozatában, amikor azt állítja, a jogállamiság a korlátozhatatlan hatalom létét kizárja.⁸¹ Mindezek alapján a lényegét annyiban érdemes – témánk szempontjából – redukálni, hogy a hatalommegosztás a jogállamiság elemi összetevője, amely nélkül a jogállamiság léte fel sem merül.⁸²

De a hatalom korlátozásának eszközeként értelmezhető a demokrácia számos rendszerből eredő sajátossága – vagy kissé dagályosabb fogalmazásmódnak teret engedve – alappillére is, nevezetesen, hogy tisztességes és szabad választásokat rendeznek, ahol a választók, a kormány teljesítményét hiteles információk alapján értékelhetik, és tényleges döntési joggal rendelkeznek, vagyis esélyük van arra, hogy a választáson a kormányt megbuktassák.⁸³ Vagyis, az Alaptörvény még mielőtt bármi konkrétat mondana az ellenállásról, számos garanciális szabályt fektet le, amelyek elsősorban arra szolgálnak, hogy az ország berendezkedése ne fordulhasson át önkényuralomba.

Ezen alapvetés után mondja ki azt a tételt az alkotmányozó, hogy senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetve kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és köteles fellépni. Visszatekintve és értelmezve tehát, a keretek meghatározásra kerülnek, kimondja azt, hogy akinek a magatartása a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására irányul, annak a magatartása ellentétes az Alaptörvénnyel. Azért, mert az olyan magatartás, amely arra irányul, hogy áthágja azokat a tradicionális és bizonyos tekintetben szakralitásban gyökerező elveket, miszerint a hatalom forrása a nép, nem lehet legitim – ez olyan konstans megállapítás, amelyet 800 évvel ezelőtt is így értelmeztek, és vélhetően a következő évtizedekben is így fognak. De csakis az ilyen – ahogyan a dekrétum záradéka

79 KARL KÖRINEK: „A hatalommegosztási tan aktualitásáról” in: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan írások a XX. századi általános államtudomány köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2003) 675–697. 678.

80 VARGA ZS. ANDRÁS: *Hatalommegosztás, az állam- és a kormányforma*, <https://plwp.eu/docs/wp/2013/2013-5-VZSA.pdf> (letöltve: 2022. 09. 03.).

81 62/2003. (XII. 15.) AB- és 28/1995 (V. 19.) AB-határozat.

82 BALÁSSY, 79. lj. 15. és TÓTH J. Zoltán: *A népszuverenitás és az alkotmánybíráskodás viszonya a hatalommegosztás szempontjából*, https://jogaszkepzes.kormany.hu/admin/download/9/74/32000/Rez%C3%BCm%C3%A9_n%C3%A9pszuverenit%C3%A1s_tanulm%C3%A1ny.pdf (letöltve: 2022. 09. 10.).

83 JAKAB ANDRÁS: Mit tehet az alkotmányjog a demokrácia és a jogállamiság eróziója ellen? A demokrácia és a jogállamiság védelmének elválaszthatatlanságáról, *Állam- és Jogtudomány*, 2020/3. 74–96. 76.

esetében is hangsúlyoztuk – esetekben van erre lehetőség, amely jog és kötelezettség. De korántsem minden jogsértéssel és nem is minden alkotmányosértéssel szemben alkalmazható,⁸⁴ és súlyos tévképzet lenne úgy interpretálni az alaptörvényi rendelkezést mint egyszerű „tiltakozási eszközt”, mert ezek az esetekörök a tiltakozáson lényegesen túlmutatnak. Az ellenállás joga nem a véleménynyilvánítás szabadságának körébe tartozik, olyan elemi és érdemi sérelmet vizionál, amellyel szemben nincs más mód a reparációra. E nézetem élesen szemben áll Földesi Tamásnak azzal az értelmezésével, miszerint az ellenállás joga egyrészt a zsarnokkal szemben illeti meg a népet, másrészt a legitim hatalom rossz rendelkezéseivel kapcsolatban is felhívható.⁸⁵ Az ilyen kiterjesztő értelmezéssel szemben hivatkoznék arra, hogy azt sem a történeti előzmények, sem az elméleti háttér nem indokolja. A legitim hatalom rossz rendelkezéseivel kapcsolatban pedig arra utalnék, hogy a „szimpla” rossz döntésekkel szemben a demokráciából adódó általános korlátok állnak rendelkezésre, például a választás, az ellenzék, a referendum vagy akár bizalmatlansági indítvány.

A védendő érték meghatározása során az Alkotmánybíróság gyakorlatából érdemes még kiemelni a sokat hivatkozott 14/2000. (I. 12.) AB-határozatot, amely a védendő érték körének meghatározásával az ellenállás hatókörének megrajzolását segíti. Adott esetben ilyen értékneként a demokráciát s a pluralizmust jelöli meg, ezzel szemben elutasít minden törekvést, amely a hatalom kizárólagos birtoklására irányul. Azonban – neki fel nem róhatóan – nem definiálja a hatalom kizárólagos birtoklására irányuló tevékenységet.

Az ellenállás joga és a polgári engedetlenség

Leszögezve azt, hogy az ellenállás és az engedetlenség bizonyos esetekben egymást feltételezik, érdemes lehet még kitérni az ellenállás és a polgári engedetlenség kapcsolatára.

Vannak olyan jogászok, akik szerint, engedetlenség és ellenállás összefüggnek, és az ellenállás jogát előzményként akár generális rendelkezésként értelmezik az utód vagy speciális polgári engedetlenséghez képest.⁸⁶ Én a magam részéről azt gondolom, hogy semmilyen párhuzamot nem szerencsés vonni a két intézmény között. Az első érvem a formalitás és a racionalitás

84 SZLÁVIK, 38. lj. 193.

85 FÖLDESI Tamás: „A polgári engedetlenség – az emberi jogok mostohatestvére” in: LENKEI Júlia (szerk.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban* (Budapest: T-Twins 1991) 143–158.

86 Lásd FÖLDES, 86. lj. vagy TAMÁS Gáspár Miklós: „A polgári engedetlenség a nyilvánosság korában” in: LENKEI Júlia (szerk.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban* (Budapest: T-Twins 1991) 15–26.

talajáról származik: polgári engedetlenség, mint jogi fogalom, jogrendünkben egyelőre – és még mindig – nem létezik. Ha a fogalmát vizsgálánknak, akkor abban egyezzen az *ius resistendi* alkotmányba foglalt verziójával, hogy valamilyen jogsértést feltételez. De jól tudjuk azt, hogy az ellenállási jog gyakorlásához egy „egyszerű” jogsértésnél több kell. Elgondolkodtató Varga Csaba okfejtése – amely a taxisblokádnak kapcsán került górcső alá –, miszerint vannak olyan organikus intézmények (mint például az ellenállási jog), amelyek létrehozása nagyfokú bátorságot feltételez. Elképzelhetőek olyan, külföldön meghonosodott intézmények, amelyek átvétele sikeres lehet. Azonban elszomorító, amikor egy idegen jogintézményt, rögtönzésszerűen – akár tudatosan, akár szándékosan – összemossnak egy ősi intézménnyel a jövevény integrálása céljából, vagy akár egy cselekményt – hasonlóan tudatosan vagy tudattalanul – egyik vagy másik kategóriába „nemesítenek”. Varga érveléséből az is kitűnik, hogy az ellenállási jogát „jogias” alkotmányos intézményként értékeli a polgári engedetlenséggel szemben.⁸⁷ Bozóki András pedig az eredetek különbözőségében és a gyökerek eltérőségében látja az elkülönítés legfőbb indokát. Nézete szerint egyáltalán semmi köze az európai hűbériségből is táplálkozó, feudális intézmények egy tengeren túli, liberalizmusban gyökerező elvhez.

Szükséges elkülöníteni és hibás összemosni a két intézményt, mert bár a polgári engedetlenségben is az ellenállási motívumra helyeződik a hangsúly, mégis más a mérce és fajsúly.

Az ellenállás gyakorlata

A tárgyalt intézmény vitathatatlanul az alkotmányos berendezkedés egyik alapeleme – állítom ezt az Alkotmánybírósággal összhangban, tekintettel arra, hogy hivatkozott határozatában, az az alkotmányosság lényeges magjának és a felelősségre vonás eszközeként tekint rá.⁸⁸ Kiss László alkotmánybíró párhuzamos indokolásában utal az alapjogi jellegre, és kifejezésre juttatja azt is, hogy önvégrehajtó szabályról van szó.⁸⁹ Ez utóbbit azért tartom rendkívül értékes gondolatnak, mivel az intézményi eljárási szabályai korántsem tisztáztak, összehasonlításként utalok ebben a körben a már tárgyalt Magna Charta Libertatum roppant pontos eljárási rendszerére. Az Alaptörvény eljárási szabályként csak annyit állít, hogy a fellépés csak törvényes lehet.

87 VARGA Csaba: „Polgári engedetlenség – Jogfilozófiai megfontolások s amerikai tanulságok a jog” in: LENKEI Júlia (szerk.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban* (Budapest: T-Twins 1991) 15–26.

88 61/2011. (VII. 13.) AB-határozat és 48/1991. (IX. 26.) AB-határozat.

89 V/2532-6/2012. AB-végzéshez fűzött párhuzamos indokolás, II. pont.

Ahogy az már szóba került, az Alaptörvény nem adja meg a kizárólagos hatalomgyakorlás definícióját, annak ellenére, hogy annak lényeges relevanciája lenne az ellenállási jog gyakorlásának tekintetében. Az értelmezési kérdések nagyrésze éppen ebből a hiányból fakad.

A közelmúltban lezajlott egy kisebb jogi vita arról, hogy pontosan milyen feltételek mellett és hogyan tud érvényesülni az ellenállás joga a gyakorlatban, van-e egyáltalán gyakorlati szerepe. Ha a Kommentárból indulunk ki, az ellenállás joga az állam alkotmányos védelmének végső, garanciális megoldása, a demokráciát védi és a hatalom koncentrációját akadályozza, tilalom és kötelezettség is egyben.⁹⁰ Ehhez képest azonban Jakab András mégis úgy véli, hogy valójában ez az ellenállási jog nem az az ellenállási jog, amely a dekrétum záradékában szerepel, hanem egy német mintára betoldott, szimbolikus jellegű rendelkezés, amelyet csak az alkotmány elbukása esetén lehetne alkalmazni.⁹¹ Ehhez képest Vörös Imre inkább Kiss Lászlóhoz csatlakozik, és az önvégrehajtó jelleget látja, hangsúlyozva a rendelkezésbe foglalt kötelezettséget. Vörös a kétharmados többség kapcsán fogalmazza meg kritikáját, leszögezve, hogy egy ilyen erejű parlamenti többség már felvetheti a hatalom kizárólagosságának kérdését.⁹² Ez Jakab szerint csak akkor releváns, ha a „*parlamenti túlsúllyal rendelkező erő a többi hatalmi ág visszaszorítását, átvételét kezdi alkotmányellenesen megvalósítani*”.⁹³ A szerző szerint az ellenállási jog önújjaélesztési parancs, nem alapjog, amelyre mindenki hivatkozhat. A feloldást illetően nézetem szerint ebben az esetben is a hosszan tárgyalt hatalom eredete kérdéskört kell felhívni. A jogtörténet ismeri, az Alaptörvény alkalmazza azt a bevett fordulatot, miszerint a közhatalom forrása a nép. A választási rendszer sajátosságait figyelmen kívül hagyva az Alaptörvény legitim alkotmányozó hatalom tevékenységének eredménye, amelyet legitim választások sorozata erősített meg pozíciójában. Mindez azt mutatja, hogy nem ellentétes a nép közhatalom birtoklására vonatkozó akaratával. Ez a gondolatmenet elvezethetne akár oda is, hogy lehet-e korlátozni a nép akaratát annak feltételezett érdekében. Erre bizonyosan nemleges választ kellene adnunk, legalábbis mindaddig, amíg ön-maga nem dönt önnön korlátozása mellett.

Ahogy azt már kifejtettem, az ellenállási jog aktiválása valamilyen igen súlyos, egységes ellenállást kiváltó, alkotmányos szabálysértést feltételez.

90 JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány Kommentárja I.* (Budapest: Századvég Kiadó, 2009) 231.

91 JAKAB András: *Hibrid rezsimből jogállamba*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4021427 (letöltve: 2022. 09. 15.).

92 VÖRÖS Imre: Grossschmid – reloaded Tudósítás a jogállamiság határvidékeiről, *Jogelméleti Szemle* 2012/3. 118–136. 131.

93 JAKAB, 91. lj.

Ilyenformán az igazság talán valahol Vörös és Jakab között helyezkedik el, nem idegeníteném egészen a szimbolizmus, az illúzió szférájába, de nem is gondolom azt, hogy bárki bármikor erre hivatkozva, kiléphetne a stabil szabályozás köréből, azáltal hogy jokerként alkalmazza.

AZ ELLENÁLLÁSI JOG GYAKORLÓJA

A közhatalom felfogásból eredendően, Kálvinék nyomán én is azt gondolom, hogy az ellenállás joga inkább kollektív, semmint egyéni jog. Többséget feltételez, mert az egyén nem tud jogot teremteni, társadalmi berendezkedést generálni, az ilyen tevékenységet csak a közösség képes elvégezni, éppen ezért ellenállni is csak az egyének közössége tud.

Hovatovább, kizárólag elméleti szinten mozogva, óva kellene intenünk a mindenkori ellenzéket, amely olyan politikai programot kreálna, melyben a legitim alkotmányi rendelkezéseket figyelmen kívül hagyva kívánna alkotmányozni, megfelelő mértékű felhatalmazás hiányában, a demokrácia és az alkotmányosság érdekében. Hiszen ezzel egyrészt önmaga válna a hatalom kizárólagos birtoklójává, és ellenállási jogára hivatkozva – amelynek legfőbb eszmei tartalma a szabadság garantálása – éppen az ellenállási jog legfőbb értékét, a szabadságot sértené az ezeréves alkotmányjogi fejlődéssel egyetemben, és az ilyen tevékenység sehogy sem legitimálható. Másrészt az ilyen alkotmány legjobb esetben is csak ellenalkotmány lehetne. Továbbá az ilyen „forradalmi ötlettel” szemben Jakab is arra hivatkozik, hogy a kétharmados szabályok megszegése kétélű fegyver.⁹⁴ Mellesleg ez nem kizárólag az elvont, néha túl absztrahált elveken keresztül, hanem közvetlenül is sértené azt a többséget, amely felhatalmazást adott a szabályok megalkotására.

ÖSSZEGZÉS

Ebben az írásban arra vállalkoztam, hogy kísérletet tegyek a 800 éves ellenállási jog hatásainak bemutatására, továbbélésének feltárására. Ahogyan azt a dolgozat több pontján is hangsúlyoztam, ellenállási jogról nem lehet értekezni jogelméleti és jogtörténeti kitérők nélkül, ebből kifolyólag ezek meglehetősen nagyobb mértékben esnek latba, mint az eleinte terveztem, azonban az ellenállási jog léptéke csak így értelmezhető teljeskörűen.

94 JAKAB, 91. lj.

A vizsgálódás során nyilvánvalóvá vált, hogy a szuverenitás kérdése, a nép hatalma és a hatalom tényleges gyakorlójának korlátozása örök érvényű kérdéssor, amely ugyanúgy foglalkoztatta elődeinket, ahogy minket ma. Tulajdonképpen azt is mondhatnánk, hogy az uralkodók, alattvalók és a közöttük lévő viszony keresztútba került már számos alkalommal, és bár más kontextusban ugyan, mégis az aktív diskurzus része ma is.

Az ellenállás joga hat az aktuális politikai berendezkedésre, reprezentálja szabadságunkat és identitásunkat. Alaptörvényünk ősi gyökereinek egyike, a kontinuitás hordozója. Hatása a történelemre és a jogtörténetre monumentális erejű; jelen dolgozat kereteit részletes tárgyalása minden bizonnyal szétfeszítette volna. A redukált lényeg az lehet, hogy az Alaptörvényünk úgy biztosítja számunkra az ellentmondás jogát, ahogyan az Aranybulla is biztosította a királlyal szemben, kezdetben a legszükebb nemesi rétegnek aztán a későbbi átértelmezéseknek köszönhetően az egész nemzetnek. Kipróbált érték, melyre legnagyobb szabadságharcos ősünk hivatkoztak, és amelyre – ha jól vigyázunk rá – utódaink is büszkeséggel emlékeznek majd.

A közbeszéd közhelyszerűen fogalmazza meg, hogy a világ folytonos mozgásban van, és minden változik. Ez bizonyos tekintetben igaz, hiszen nem tudjuk, hogy amit ma igaznak tartunk, arról mit állít majd az utókor. De úgy tűnik, hogy eddig a *ius resistendi* kiállta az idő próbáját. Védte a közösséget az első alkotmányos rendelkezések megjelenésétől, véd minket ma és védenie kell az utánunk következő generációkat is a hatalom deformálódásától, az önkény elnyomó erejétől.

Az ellenállási jog kétségtelenül része a fundamentális jelentőségű történeti alkotmánynak és az Alaptörvénynek. Magán hordozza a magyar jogszokások szakrális jellemzőit, ezáltal dísze nemzeti kultúránknak és éke az európai alkotmányosság sokszínűségének is.

Zárásként álljon itt Márai néhány sora:

*„És kérdik, egyre többen kérdik,
Hebegve, mert végképp nem értik –
Ők, akik örökségbe kapták –:
Ilyen nagy dolog a Szabadság?”⁹⁵*

95 MÁRAI Sándor: *Mennyből az angyal*, https://szepi.hu/irodalom/vers/kedvenc/kv_007.html (letöltve: 2022. 09. 15.).

IRODALOMJEGYZÉK

Jogforrások

Magyarország Alaptörvénye
1867. évi II. törvénycikk
Werbőczy István Hármaskönyve

Az Alkotmánybíróság határozatai

3/1990. (X. 31.)
48/1991. (IX. 26.)
28/1995 (V. 19.)
62/2003. (XII. 15.)
39/2007. (VI. 20.)
61/2011. (VII. 13.)
IV/2532-6/2012. AB és annak párhuzamos indokolása

Szakirodalom

BALÁSSY Ádám Miklós: A hatalommegosztás és a hatalomfelosztás doktrínája, *Jogelméleti Közlöny*, 2020/1. 3–17.

BARANYAI Béla: „Az örökös királyság eszméje 1655—1687 és Esterházy Pál” in: SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére* (Budapest: Sárkány Nyomda 1933) 84–109.

BARNA ATTILA, HORVÁTH Attila, MÁTHÉ Gábor, TÓTH Zoltán József: *Magyar Állam- És Jogtörténet* (Budapest: Nemzeti Közszerzői Társaság 2014)

BENDA Kálmán: Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején, *Történelmi Szemle*, 1970/3. 404–438.

BENDA Kálmán: A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára, *Helikon*, 1971/3–4. 322–330.

Stanley I. BENN: „A szuverenitás jelentésváltozatai” in: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan – Írások a XX. századi általános államtudomány köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2003) 630–650.

BERTÉNYI Iván: *A magyar korona története* (Budapest: Kossuth 1978)

Jean BODIN: *Az Államról* (Budapest: Gondolat 1987)

BODNÁR Eszter, POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: *Alkotmányos Tanok I–II.* (Budapest: HVG 2018)

BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* (Kolozsvár: 1947)

BOZÓKI András: „A polgári engedtelenség eszméje és gyakorlata” in: LENKEI Júlia (szerk.): *A polgári engedtelenség helye az alkotmányos demokráciákban* (Budapest: T-Twins 1991) 92–101.

- Edmund BURKE: *Töprengések a francia forradalomról* (Budapest, Atlantisz–Medvetánc 1990)
- CSORBA Ferenc: *A királyi kegyúri jog és a mai helyzet* (Budapest: May János Nyomdai Műintézet 1929)
- DEGRÉ Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon, *Jogtudományi Közlöny*, 1980/6. 366–371.
- ECKHART Ferenc: „Bocskai és híveinek közjogi felfogása” in: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére* (Budapest: Sárkány Nyomda 1933)
- ECKHART FERENC: *A Szentkorona-eszme története* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1941)
- FAZAKAS Sándor: „Kálvin időszerűsége” in: FAZAKAS Sándor: *Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról* (Budapest: Kálvin 2009)
- FÖLDESI Tamás: „A polgári engedetlenség—az emberi jogok mostohatestvére” in: LENKEI Júlia (szerk.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban* (Budapest: T-Twins 1991) 143–158.
- HAJNÓCZY József: *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái* (Budapest: 1958; s. a. r. CSIZMADIA Andor)
- Thomas HOBBS: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma* (Budapest: Kossuth 1999)
- HÓMAN Bálint, SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet II–IV.* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1936)
- JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány Kommentárja I.* (Budapest: Századvég Kiadó, 2009)
- JAKAB András: Mit tehet az alkotmányjog a demokrácia és a jogállamiság eróziója ellen? A demokrácia és a jogállamiság védelmének elválaszthatatlanságáról, *Állam- és Jogtudomány*, 2020/3. 74–96.
- KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere I–II.* (Budapest: Kálvin 2014)
- Karl KÖRINEK: „A hatalommegosztási tan aktualitásáról” in: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan írások a XX. századi általános államtudomány köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2003) 675–697.
- John LOCKE: *Második értekezés a polgári kormányzatról* (Kolozsvár: Polis 1999).
- MÁTHÉ Gábor: „A Szent Korona-eszme – Parafrázis” in: MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv* (Budapest: Gondolat 2004) 282.
- MEZEY Barna: *Magyar Alkotmánytörténet* (Budapest: Osiris 2003)
- Charles-Louis de Secondat MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről* (Bukarest: Kriterion 1987)
- Jean-Jacques ROUSSEAU: *A társadalmi szerződésről* (Kolozsvár: Kriterion 1972)

- John W. SAP: *Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State* (Amsterdam: University Press 2001)
- Herbert SPENCER: *The Principles of Sociology in Three Volumes* (New York: D. Appleton and Company 1898)
- SZLÁVIK Gábor: Az „ellenállási jog” fogalma és megjelenése Dión Chrysostomos műveiben (Adalélok Ión Chrysostomos a „zsarnoki uralommal” szembeni – „alkotmányos” – ellenállás jogát is magában foglaló monarchikus teóriájához) *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, 2012/1. 187–218.
- SZIGETHY Gábor: *II. Endre Aranybullája* (Budapest: Neumann 2003)
- TAMÁS Gáspár Miklós: „A polgári engedetlenség a nyilvánosság korában” in: LENKEI Júlia (szerk.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban* (Budapest: T-Twins 1991) 15–26.
- TÓTH Zoltán József: *A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón* (Budapest: Szent István Társulat 1999)
- VARGA Csaba: „Polgári engedetlenség Jogfilozófiai megfontolások s amerikai tanulságok a jog peremvidékéről” in: LENKEI Júlia (szerk.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban* (Budapest: T-Twins 1991) 158–164.
- VELIKY János: Kálvin. Kálvinizmus. Magyar kultúra. Előszó, *Magyar Tudomány*, 2010/2. 130–134.
- VIRÁG Benedek: *II. András Aranybullája* (Pest 1805)
- VÖRÖS Imre: Grosschmid – reloaded Tudósítás a jogállamiság határvidékeiről, *Jogelméleti Szemle*, 2012/3. 118–136.
- ZSOLDOS Attila: II. András Aranybullája, *Történelmi Szemle*, 2011/1. 1–38.

Internetes források, hivatkozások

- BIRKÁS Antal: *Kálvin felfogása a világi felsőbbbségről és a neki való engedelmességről*, <https://docplayer.hu/713563-Kalvin-felfogasa-a-vilagi-felsobbsegrol-es-a-neki-valo-engedelmessegerol.html>
- DOBOZI Gergely Ferenc: *A zsarnokölésről, avagy jogszerű-e a zsarnok elpusztítása?*, http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2_2016/a_zsarnokolesrol_avagy_jogszeru_e_a_zsarnok_elpusztitasa/
- Gesta Hungarorum*, <https://mek.oszk.hu/02200/0224.5/02245.htm>
- JAKAB András: *Hibrid rezsimből jogállamba*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4021427
- POKOL Béla: *Alkotmányozás és a Szent Korona-eszme*, <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol43.html>
- TEISZLER Éva: *A Szent Korona és a magyar államiság eszméje*, <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/minden-hir-hu/sacra-corona-teiszler-eva-mki>

TÓTH J. Zoltán: *A népszuverenitás és az alkotmánybíráskodás viszonya a hatalommegosztás szempontjából*, https://jogaszkepzes.kormany.hu/admin/download/9/74/32000/Rez%C3%B9Cm%C3%A9_n%C3%A9pszuverenit%C3%A9s_tanulm%C3%A9ny.pdf

TÓTH Zoltán József: *Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés*, <https://polgariszemle.hu/archivum/81-2013-oktober-9-evfolyam-3-6-szam/tudomany-felsofokon/559-az-alaptoervenyszellemisege-a-nemzeti-hitvallas-ertekei-a-jogfolytonossag-es-az-alapvetes>

VARGA Zs. András: *Hatalommegosztás, az állam- és a kormányforma*, <https://plwp.eu/docs/wp/2013/2013-5-VZSA.pdf>

ZSOLDOS Attila: *Egy elfeledett, majd évszázadokon át hivatkozott, ám sokszor félreértett dokumentum. Interjú*, https://mta.hu/tudomany_hirei/egy-elfeledett-majd-evszazadokon-at-hivatkozott-am-sokszor-felreertett-dokumentum-interju-zsoldos-attilaval-az-aranybullarol-111961

Egyéb

Magyar értelmező kéziszótár (Budapest: Akadémiai 2014)

MÁRAI Sándor: *Mennyből az angyal*

Rómaiakhoz írt levél

SZOPHOKLÉSZ: *Antigoné*